

TÉZISEK

A sajátosan magyar témával foglalkozó disszertáció Kölcsey Ferenc: *Nyelvtudományi munkái* című kritikai kiadásának kézírata. Annak a sorozatnak a része, amely 1991-ban az MTA Irodalomtudományi Intézetében megindult alapkutatásként Kölcsey Ferenc minden munkáinak (KFMM) kritikai kiadására vállalkozott.

I. fejezet

A KUTATÁSI FELADAT RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

A tervezett kiadás Kölcseynek a magyar nyelvvel kapcsolatos munkásságát gyűjtötte össze, pályájának mindezidáig kevés figyelmet kapó, de igen fontos területéről ad közre részben teljesen ismeretlen, részben jórészt elfelejtett szövegeket. Az 1810 és 1832 között keletkezett mintegy huszonöt írás (tanulmányok, recenziók, kézíratos jegyzetek, könyvkivonatok, fordítások) alapján feltárul Kölcsey tudományos elveken alapuló gondolkodása a magyar nyelvről és az írói neológiáról, megismerhetővé válik szerepe a nyelvújító törekvésekben. Kölcsey e tárgyban készült munkái a maguk teljességben korábban nem voltak hozzáférhetőek. Ezek együttes kiadására, így együtt olvasására és szemlélésére a mostani kritikai kiadás nyújt először lehetőséget, a már ismert, megjelent írások mellett hiánypótló módon adva közre számos eddig nem ismert kézíratos munkát is.

II. fejezet

AZ ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK RÖVID LEÍRÁSA

A címben használt *nyelvtudomány* kifejezés a közreadandó szövegek túlnyomó részének keletkezési időszakában ugyan már létező fogalom, de a kortársak, így Kölcsey Ferenc szóhasználata alapján mégis a *philologia* megnevezést volna illő használnunk. Ugyan a philologia a nyelvvel való tudományos foglalkozást jelenti, tehát a szó mai értelmében vett nyelvtudományt is, azonban Kölcsey szótárában egyéb jelentésű használat is észlelhető, mi több: neológiai elvei és az írói nyelvalkotás elsőbbségéről vallott nézetei kifejtése során a philologia fogalmát elsősorban a grammatikától való határozott megkülönböztetésre használta. Kölcsey munkái még a szakszerűsödő hazai nyelvészeti kutatások előtti periódushoz tartozva egy osztatlanabb literatúra-szemléletben fogantak, nyelvtudományi érdeklődését leginkább az irodalmi szövegek nyelvi hatásmechanizmusai, a nyelvi kifejezőeszközök retorikai-poétikai szerepe iránti vonzalom

határozta meg. A nyelvtudomány és a philologia tehát nem egészen egymás szinonimáiként értendők, a nyelvtudomány kifejezéssel szükségképpen élnünk kell mégis. Egyrészt azért, hogy megjelölhessük a közreadott szövegek tágabban vett jellegét és témáját, azaz a magyar nyelvvel, annak természetével, szavaival, szóképzésével, törvényszerűségeivel, szintaxisával, részben történetiségével, de leginkább az irodalmi, írói nyelvújítás, a Kazinczy-féle neológia szerepével és elveivel való kapcsolatot, Kölcseynek az ezekkel való rendszerszerű, elveken alapuló tudományos eljárásait. Másrészt pedig azért, hogy mindezt megkülönböztessük a filológia kifejezés többi, egykorú és mai jelentésétől.

A kötet címében szereplő *munka* megnevezés a közreadott szövegek műfaji heterogenitását kívánja jelezni: tanulmány, magyar és német nyelvű könyvkivonat, recensio, jegyzés és szójegyzet csak úgy megtalálható köztük, mint a műfajilag nehezen besorolható *Felelet a' Mondolatra* is. A kritikai kiadás keletkezésük megállapított sorrendjében adja közre Kölcsey írásait, hosszabb bevezető tanulmánnyal, a jegyzetekben tárgyi, nyelvi magyarázatokkal, a keletkezés és a megjelenés vonatkozó adataival. Függelékben, szinoptikus szövegközléssel és jegyzetekkel adjuk közre a *Mondolat* című paszkvillust és annak Szentgyörgyi Józseftől származó forrásszövegét, illetőleg Szemere Pál Kölcsey által is használt jegyzetfüzeteinek kivonatát is.

A szövegek túlnyomó többsége keletkezésüket és tárgyukat tekintve egy rövid, de intenzív alkotói periódusra hívják fel a figyelmet, és két, 1814-ben Pécelen készült nagyobb mű köré csoportosulnak. Az egyik a Kölcsey által többször említett, de kéziratának eltűnése miatt ma már nem ismeretes philológiai disszertáció, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*. A másik pedig a Szemere Pállal közösen alkotott, Kölcsey tudtán kívül megjelent, később számára sok kellemetlenséget okozó gúnyirat, a *Felelet a' Mondolatra*.

Kölcseynek az 1810-es évek közepén folytatott filológiai munkája és az írói neológia ügyének képvisellete nehezen választható el a 19. század második évtizedében pártosodást okozó, tartós konfliktust előidéző nyelvi háborútól, a nyelvújítási vagy neológiai diskurzus hatalmi tétellel rendelkező egykorú kontextusától. Mindez olyan összetett identitás- és közösségképző diskurzusként is leírható, amelyben a nyelvkérdésre adott eltérő reflexiók az egyre inkább önállósodó nyelvtudományi, illetve (szép)irodalmi gondolkodás szembenállását, eltérő autonómiatörekvéseik belső feszültségét is megmutatták, végelegesítve a grammatika és a irodalom szétválását a magyar irodalom önállósodási folyamatában, előkészítve az irodalom új funkcióját is az idővel nemzeti üggyé váló nyelvkérdés kapcsán.

Kölcsey nyelvtudományi munkáival – Szemere Pállal közösen – Kazinczy neológiai koncepciójának és személyének védelmében kívánt fellépni. Milyen a magyar nyelv? Milyen legyen a magyar nyelv? Ezekre az ekkor igen alapvető kérdésekre igyekezett elméletileg megalapozott, tudományos választ adni.

A kiadás szövegei jól mutatják Kölcsey széleskörű tájékozottságát, bizonyítva, hogy komoly és alapos nyelvelméleti és -történeti előtanulmányok után alakította ki a saját neológiai elveit, megalkotva nyelvtudományi-philológiai disszertációját is. A Kazinczy személyének megvédése érdekében készített *Felelet a' Mondolatra* pedig Kölcsey alig vizsgált humorát és iróniáját mutatja műfaji (paszkvillus-irodalom), intertextuális (cento- és paródiaszövegek) vagy éppen beszédmódbeli (humor, irónia) aspektusaiban.

Az első életműkiadás (MM1) igen szűkre szabta a nyelvtudományi munkák körét, az előzetesen ismerhető szövegtörzset nem mutatkozott különösebben soknak. Ezért, bármennyire is meglepően hangzik, de Kölcsey nyelvtudományi, filológiai munkássága jórészt még ismeretlen előttünk. Ennek okai között bizonyosan megemlíthető a teoretikus fő mű hiánya, a filologizálás időtartamának viszonylagos rövidege, a filológiai munkák jó részének kézíratos, feltáratlan és feldolgozatlan volta, mint ahogyan egy – lényegében nem vizsgált – satirikus pamflet (*Felelet a' Mondolatra*) hatástörténetileg túlhangsúlyozott szerepe is. És bizonyosan közrejátszott ebben a recepció ama korán kialakult zárványa is, amely Kölcseynek a magyar nyelv alakításában játszott szerepét nem önmagában a nyelvre irányuló tudós philologusi tevékenységként, hanem sokkal inkább az írói- és politikusi szerepvállalás kontextusában és a kora 19. századtól kialakuló nyelvi alapú nemzeti identitás horizontján tárgyalta.

Annak ellenére tehát, hogy Kölcsey egykor a nyelv tudományos vizsgálatát tartotta egyik legfőbb feladatának, életrajzi levelében hangsúlyosan említve philológiai disszertációját, és már az első munkásságát értékelő írás is a magyar nyelv ügyében tett fellépését tekintette az írói pálya legfőbb értelmének, mégsem született áttekintő munka Kölcseynek kifejezetten a magyar nyelvre vonatkozó nézeteiről és munkáiról. Ha az ismert életrajzokat olvassuk, feltűnő, hogy ennek kapcsán jobbra a nyelvújításban játszott szerepe kerül szóba 1814–1815 tájékaról, esetleg egy német nyelvű nyelvtudományi pályamű magyar fordítása (*Jenisch' pályairata*), és többnyire a *Mondolatra* adott *Felelet*. Az ellentmondás aligha oldható fel azzal, ahogyan azt a recepció teszi, hogy a nyelv ügyének képviselőjét egyedül az írói (szépírói, kritikus, illetve szónoki) munka függvényében értelmezi. Ha kevés számmal is, de Kölcsey nyelvtudományi dolgozatai már az első

gyűjteményes kiadástól (MM1) fogva ismertek voltak, az 1842-ben megjelent IV. kötet „Nyelvtudományi dolgozatok” fejezetcím alatt három korábban csak kéziratos formában létező szöveget adott közre. A még Kölcsey életében megjelent, a nyelvhez és a nyelvújítási harchoz köthető írások, vagyis a *Felelet a' Mondolatra* és az *Új szóké* az V. kötetben, a „vegyes” dolgozatok között jelentek meg. Az 1960-ban megjelent addigi legteljesebb összkiadás (KÖM2) két további kéziratos művel bővítette az addig ismert repertoárt – egy diákkori jegyzettel és egy jogi szakszavakat tartalmazó listával –, az 1968-ban szintén *Szander József* közreműködésével megjelenő kiadatlan írások kötete (KFKiadatl.) számos diákkori kompendiumot is közreadott, amelyek között kifejezetten nyelvészeti tárgyúnak csak egy volt mondható. Nagyjából ekkor, ezen a ponton rögzült Kölcsey Ferenc nyelvtudományi írásairól való tudásunk. Az ezt követő kiadások semmi újat nem adtak, a Kölcsey-filológia eme néhány szövegből volt kénytelen kiindulni.

Kölcsey ismert nyelvtudományi tárgyú szövegeinek korpusza összességében tehát valóban nem mondható túlságosan soknak. De ez a kevés, a magyar nyelvet vizsgáló írása sem kapott koncentrált figyelmet a recepcióban. Kivételként említendő *Csetri Lajos*, aki nem a már ismert szövegek, hanem egy levél alapján közelítette meg Kölcsey munkásságát. Egy olyan levél alapján, amelyben Kölcsey röviden összefoglalta nyelvtudományi vezérelveit. Csetri Lajos paradigmaticus, „nagy elméleti jelentőségű” szöveggként értékelte Kölcsey 1815. július 5-i Kazinczy Ferenchez írott levelét, arra hívva fel a figyelmet, hogy a „tudományos nyelvészet világánál dilettánsnak mondható” Kölcsey ezzel meghaladta korának magyar nyelvfilozófusait, hipotézise jobban megértette a herderi nyelvfilozófia és a romantikus nyelvölcsélet mélyebb összefüggéseit. Kölcsey filológia tevékenységének részletes felfedezése és értékén való kezelése azonban mégis elmaradt. A philológiai disszertáció kérdésével és Kölcsey neológia szemléletének egészével Csetri sem foglalkozott a későbbiekben, mi több, kritikátörténeti monográfiájában (1990) revideálta, lényegében visszavonta kijelentéseit. Az elmúlt csaknem két évszázadban kifejezetten Kölcsey nyelvészeti szerepével kiemelten a magyar nyelvtudomány sem foglalkozott.

Kölcsey nyelvtudományi munkáinak filológiai alapkutatója során számos eddig nem ismert, meg nem jelent, vagy lappangó autográf kéziratot sikerült azonosítani. Sikerült a lehető legteljesebb korpuszt összegyűjteni, ami egészében és részleteiben is jól mutatja Kölcsey filológiai munkásságát, tudósi munkamódszerét, elméleti elgondolásait pályája egész tartamában.

Sikerült azonosítani a többször emlegetett neológiai főművét, philológia disszertációját (*Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbitásáról*), rekonstruálni annak szupplementumait, keletkezését, főbb tartalmát, bővítve, differenciáltabban téve megérthetővé Kölcseynek a magyar nyelvről, a magyar

írói nyelvújításról vallott elméleti és gyakorlati szempontjait. Feltárássra került Kölcseynek az egykorú német és magyar nyelvtudományi diskurzusokkal való kapcsolata, elméleti tájékozódása, illetve gyakorlati nyelvújítása, nyelvelméleti és nyelvtörténeti álláspontjának formálódása.

Kölcsey talán legismertebb művének, a *Felelet a' Mondolatra* címűnek több mint száz éve jelent meg az első és eleddig utolsó kritikai igényű közreadása *Bánóczy József* jóvoltából, aki a *Mondolat* mellett a *Felelet* keletkezési körülményeinek feltárásával sokat törlesztett a Kölcsey kutatás addigi adósságaiból. Eme kiváló munkához kapcsolódva is sikerült új eredményeket felmutatni a Szemere Pállal való közös szerzőségi és nyelvészeti tevékenységet illetően, továbbá a *Felelet a' Mondolatra* és a *Mondolat* eddig nem ismert keletkezési, filológiai, intertextuális kapcsolódásainak feltárásában, megteremtve annak lehetőségét, hogy a *Felelet* humorának és Kölcsey ironikus beszédmódjának az újraértékelésével mind a magyar paszkvillusirodalom, mind a magyar humor és romantikus irónia történetének egy „elfeledett Kölcsey-fejezete” is megírható legyen.

III. fejezet

ÖSSZEFOGLALÁS

A kiadás összességében számos és jelentékeny ismerettel képes bővíteni tudásunkat a magyar nyelvi sztenderd kanonizálódásának egyik legizgalmasabb és legfontosabb időszakáról, arról, hogyan született újjá a modern magyar nyelv a reformkori intézményesülését megelőző pillanatban. Mindez együtt módot adhat a további kutatásokra, az egykorú német és magyar nyelvtudományi diskurzusokkal való további összevetésre, Kölcseynek a magyar nyelv természetéről és megújításáról, az írói neológia szerepéről vallott elméleti alapvetéseinek és ennek alakításában játszott szerepének újrakontextualizálására, -értelmezésére és -értékelésére csakúgy, mint a magyar „nyelvújítási harc” új szempontokat felvető elbeszélésére, amelynek retorikai, etikai, műfaji, mediális, szociokulturális és olvasási aspektusai alkalmasak lehetnek meglévő tudásunk differenciálására.

Ellentmondásos jelenségként értékelhető, hogy Kölcsey eredeti, önálló filológiai disszertációja, a már említett *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című írás helyett egy német filológus szellemi termékének „lényegre törő és arányos” összefoglalása, vagyis a *Jenisch' pályairata* került nyelvtudományi munkáinak élére. A hatástörténet tréfája, hogy Kölcsey nem a komoly filológusi munkája, hanem egy botrányt okozó, általa is bohóságként értékelt mű, a *Felelet a' Mondolatra* révén vált először a magyarországi olvasók előtt ismertté. A tervezett, de meg nem valósult

nagyszabású tudományos tervei ismeretében ugyanakkor kevésbé meglepő, hogy Kölcseyt az elsők között választották be az újonnan létrejövő Akadémia nyelvtudományi osztályába, és az 1832–1836-os országgyűlésen kezdettől a magyar nyelv kompetens ismerőjeként kezelték az alsótáblán, látszólagos ismeretlensége ellenére kerületi jegyzővé választva.

A szakirodalomban kevés szó esik Kölcseyről, mint filológusról. Miközben Kölcsey és a magyar nyelv ügye és védelme ismerős és közkeletű szólamná vált a reformkort követő recepcióban, valójában kevés fogalmunk van arról, mit is gondolt ténylegesen a tudós Kölcsey Ferenc a magyar nyelvről, annak természetéről. Nyelvtudományi munkáinak átfogó kiadása, vizsgálata, eme tevékenységének az 1800-as évek első harmadában a magyar nyelv eredetéről, megújításáról és természetéről folytatott tudományos diskurzusokban való elhelyezése a magyar irodalomtörténet-írás adósságainak egyike. A kritikai kiadás egyszerre szolgálja mind a nemzeti tudományokat, mind a hazai felső- és közoktatást, jellegéből adódóan pedig mind a nyelv-, mind pedig az irodalomtudomány művelői számára egyaránt fontos, új eredményeket és összefüggéseket is felmutató, további kutatásokra ösztönző forrásként szolgál.

IV. fejezet

A DOKTORI MŰ TÉMAKÖRÉBŐL KÉSZÜLT SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc nyelvtudományi munkáiról. Első rész: Kölcsey, a filológus”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 124, 1. sz. (2020): (44–81.)

ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc nyelvtudományi munkáiról. Második rész: Kölcsey filológiai tárgyú kéziratái és munkássága a péceli időszak után”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 124, 2. sz. (2020): 29 pp., közlésre elfogadva, megjelenés előtt.

ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc and the Finno-Ugric people: Briefly about fictitious historical-etymological linguistics”. *Argumentum* 15. (2019): 1–7.

ONDER Csaba. „Die Ohnmacht der heldinnen: Die Ohnmacht als Gebilde der kulturellen Identität”. In *Theory and Practice in 17th–19th Century Theatre: Sources, Influences, Texts in Latin and in the Vernacular, Ways Towards Professional Stage*, szerkesztette Katalin CZIBULA, Júlia DEMETER, Márta Zsuzsanna PINTÉR, 249–262. Eger: Líceum Kiadó, 2019.

ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc recenzió-vázlata Szemere Pál elveszett tanulmányáról”. In „*Közöttünk a Mester*”. *Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerkesztette BÓDI Katalin, BODROGI Ferenc Máté, 163–170. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019.

ONDER Csaba: „Két Kölcsey-kézirat a nyelvújítási harcok időszakából”. KÖLCSEY Ferenc. „Rövid Laistroma a’ Debreczeni Grammatika’ hibás állításainak; Rövid lajstromok, a’ Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság’ Első Kötetében”. *Verso*. Irodalomtörténeti folyóirat 1, 2. szám (2018): 91–116.

ONDER Csaba. „Männliche Dichterinnen: Über das Verhältnis der Soziokulturellen Konstruktion von Geschlechtsrollen und der Sprachidentität”. In A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete: Humántudományi szekciók, szerkesztette BUKOR József, 143–154. Komárno: Selye János Egyetem, 2018.

ONDER Csaba. „Sárkány a sziklaüregben: Berzsenyi Dániel és a magyar nyelvújítás”. In: *Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok*, szerkesztette FÓRIZS Gergely és VADERNA Gábor, 57–96. Budapest: Reciti Kiadó, 2018.

ONDER Csaba. „Franz Kazinczy als Dictator: Aus der Rezeption des ungarischen Spracherneuerungsprozesses: Eine Rezension in der Allgemeinen Literatur-Zeitung”. In *Érték, minőség és versenyképesség – a 21. század kihívásai. Hodnota, kvalita a konkurencieschopnost’ vyzry 21.*, szerkesztette BUKOR József és SOMOGYI, Alfréd, 108–113. Komárno: Selye János Egyetem, 2017.

ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc: *Előszámlálása azon Princípiumoknak melyek a’ Révai’ Grammatikájában megállítatnak*”. *Lymbus*. Magyarisztudományi forrásközlemények [2015] (2016): 367–376.

ONDER Csaba. „»Zöld lombjai közt a nemzeti békének«: Kölcsey és a magyar nyelv keleti gyökerei”. In *Az applikáció vonzerejében*, szerkesztette KUKLA Krisztián, 35–43. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2015.

ONDER Csaba. „Egy ismeretlen Kölcsey »paszkvillus«-ról”. In „*Szirt a habok között*”. *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerkesztette BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, 139–145. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.

ONDER Csaba. „Kölcsey, a filológus : »In medias res, édes barátom! «”. In *Filológia – nyilvánosság – történetiség*, szerkesztette KELEMEN Pál, KOZÁK Dániel, KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, 426–437. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.

ONDER Csaba. „The Best Intentions: The Metaphorics of War in a Scholarly Debate”. *Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények* 3, Klnsz. (2011): 79–84.

ONDER Csaba. „Egy »paszkvillus« anatómiája: Kazinczy Ferenc a Mondolat címlapján?” In , szerkesztette Debreczeni Attila és Gönczy Monika, 183–192. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010.

ONDER Csaba. „Figura és anomália: Kazinczy Ferenc (és) a *Mondolat* szerzője”. *Irodalomtörténet* 91, 1. szám (2010): 50–76.